

ENRIC SENABRE CARBONELL

Embastar l'infinít digital: present i futur del binomi educació i TIC

Parlar del futur, fer prediccions, vaticinis o premonicions sol acabar en fracàs... si el que preteníem era realment endevinar-lo. Perquè quan anticipem el rumb que han de prendre els esdeveniments, el que realment estem fent és diagnosticar el present per tal de dirigir el futur. Ens passa una cosa semblant amb les construccions que bastim sobre els déus, que només mostren les característiques de la societat que les dibuixa, les seues carències, prohibicions i límits infranquejables, els seus desitjos i anhels de futur.

Amb la ciència-ficció també succeeix una cosa semblant, les anticipacions futuristes mostren les pors, incògnites i desconcert d'un present que no es troba. *Blade Runner* dibuixa uns replicants de difícil reconeixement, en la mesura que han aconseguit imitar la Intel·ligència humana amb molta versemblança. És la por d'una societat que juga a ser Frankenstein, però que no entén que és Pigmalión i que només pot dibuixar allò que creu ser. La sèrie *Black Mirror* ha continuat en el mateix estel, dibuixant un futur carregat d'andròmines digitals que ens permetran ressuscitar els morts, vigilar els nostres fills i filles en temps real o reproduir la vida en forma digital. Solen ser distòpies tecnològiques que amenacen amb un futur asfixiant per tal d'evitar-lo, per tal de controlar l'evolució antihumanística de les tecnologies actuals. Després resulta que les tecnologies transiten per camins que no havíem previst, no perquè no foren possibles els anunciats, sinó perquè esdevenen inútils en les noves condicions socials que es produeixen.

Enric Senabre Carbonell (Alcoi, 1965) és professor de filosofia i ètica a l'IES Ramón Llull de València i divulgador de la filosofia a través de diferents obres. Autor, entre altres, de *Política per a joves inquiets* (Bromera, 2011, 2014), *El viatge d'Atema* (Bromera, 2015) i *L'infinít a les teues mans* (Bromera, 2018)

Ens fa por la perfecció i l'absència d'errors que impliquen els algoritmes implantats en màquines, però allò que realment busca la IA és la capacitat d'errar que tenim els humans per tal de reproduir-la artificialment. El model de processador informàtic que ens havia de permetre entendre el funcionament del cervell s'ha invertit i ara és el model del cervell humà, amb les seues imperfeccions i raons ocultes, el que volen imitar els algoritmes informàtics. Com passa en la segona temporada de la sèrie *Westworld*, visionària en molts aspectes, estereotipada en altres, en la qual l'autèntic propòsit del parc d'atraccions resulta ser enregistrar el funcionament del cervell humà per tal de reproduir-lo en els amfitrions creats de la mà de Ford, copiar-lo i aconseguir d'aquesta manera la vida eterna reproduïda de manera digital i encarnada en diferents suports analògics.

El problema arriba quan les imperfeccions que volem reproduir no són simples errades de càlcul o de construcció, sinó que amb elles arrosseguem tot el conjunt de prejudicis, estereotips i discriminacions per les quals actuem els humans.

Caminem entre Escila i Caribdis, entre l'ideal de puresa d'una perfecció matemàtica que oculta els prejudicis del programador en la selecció i valoració de les dades i la reproducció conscient del procediment imperfecte d'una intel·ligència que és influenciada per elements incontrolables, desconeguts o simplement obviats i ocultats.

Difícil papereta la de dirigir el present cap al futur quan el present és una incògnita, quan el desconeixement de les condicions de partida vicia de manera inconscient el camí a recórrer.

En canvi, quan les prediccions es fan sobre temes més concrets, com ara el camí que prendrà l'educació en una societat digitalitzada, les distòpies catastrofistes es tornen utopies idíl·liques. En aquest cas caiem en la paradoxa que ja anuncià el sofista Protàgores en una societat analògica, projectem un ideal com si ja estiguera realitzat, mentre neguem la realitat que tenim més pròxima, i alternem el raonament segons volem justificar el present o criticar-lo.

Aquesta paradoxa, que als temps de Protàgores s'utilitzava per esbravar les tendències democràtiques radicals, s'empra ara per anul·lar el caràcter revolucionari de diversos aspectes de la crítica social, com ara la reivindicació igualitària, neutralitzada amb una suposada igualtat ideal reconeguda legalment, però negada realment des d'un present carregat de discriminació i injustícia, o en els canvis del mercat de treball, en el qual es dibuixen uns llocs de faena des de casa sense necessitat d'acudir a la fàbrica o l'oficina, mentre es desprestigien i proletaritzen aquests tipus d'ocupacions.

En educació passa una cosa semblant, tots som capaços d'imaginar una escola deslocalitzada, sense horaris d'assignatures i amb un alumnat que circula tranquil·lament entre espais oberts i plens d'ordinadors. Les virtualitats de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC) són immenses i a ningú se li escapa que l'escola és un lloc en què la robòtica pot estimular la intel·ligència tecnològica, en què el núvol deslocalitza els espais de treball i ofereix possibilitats d'accés infinites, en què les plataformes educatives ofereixen una formació individualitzada i adaptada a les necessitats de cada alumne, un lloc, en fi, en què la curiositat natural de l'alumnat podrà ser satisfeta sense espai per a l'avorriment, la repetició ni la disrupció.

El problema d'aquesta predicció ideal és que oblida el punt fonamental del qual parteix l'educació: les persones. Es tracta de models d'enginyeria en què massa sovint s'oblida que qui ha d'utilitzar i qui construeix aquests aparells són humans, amb els mateixos ets i uts d'una realitat encarnada i bruta, contaminada d'imperficcions i motivacions inconfessables.

Dibuixar un ideal il·lusoria i encoratja, però està abocat al fracàs per partir d'una concepció de l'ésser humà, de l'alumnat i del saber esbiaixada. Concebre una escola tecnificada, amb totes les possibilitats a l'abast de l'alumnat, però oblidar que la motivació no és espontània, que només ens interessem per allò que ens preocupa i que les preocupacions més comunes que tenim són les emocionals i de relació, és partir d'una concepció simplista de l'aprenentatge. Eliminar l'aula, amb el conjunt d'interaccions que s'hi produeixen és eliminar el contacte humà, i amb això reduir molt les motivacions més pròpiament humanes. És fàcil dir que l'ésser humà aprèn de manera espontània i autònoma, però molt més difícil trobar la fibra que obligue les persones a interessar-se pel saber i pel procés de recerca i investigació. Els models tecnològics de l'escola suposen que aquests dispositius aconseguiran, com per art de màgia, superar els problemes de motivació i esforç que té i ha tingut l'escola tradicional.

Oferir un «saber» complet a l'abast d'un clic dona per descomptat que el saber està ací i és objectiu, pur i lliure de prejudicis. Però el saber no és neutral, i oferir-lo a l'alumnat d'una manera acrítica és just la manera d'aconseguir la distòpia asfixiant de la ciència-ficció en compte de la utopia neta dels científicistes.

Però si alguna cosa hem de fer amb les TIC a l'escola és integrar-les en un context social comú i amb una perspectiva crítica. Malgrat això, no sembla ser aquest el camí que prenen les coses en l'actualitat i, com hem dit abans, allò que necessitem no passa per projectar un futur abstracte i polític de complicacions, sinó construir un present més atent a les necessitats humanes i que treballi per un model de societat que afavorisca l'emancipació i la justícia social en un context d'igualtat entre les persones que la conformen.

Si fem, per tant, una mirada a l'estat de la qüestió en què es troben les TIC a l'escola, podem entreveure que s'ha produït un fenomen similar al que es va produir als anys vuitanta i noranta amb la coeducació i l'educació afectivosexual. Carmen Ruiz Repullo ho explica en les seues sessions de formació; en el tema de la coeducació s'ha arribat a una normalització de la discriminació. Després d'uns anys de combat, de molta agitació i denúncia sobre la situació de la dona en la societat i sobre la necessitat d'educar en la igualtat, ara s'ha arribat a una mena d'acceptació acrítica. Es reconeixen les reivindicacions i els objectius de l'educació en igualtat, però al mateix temps s'admet la situació vigent i es considera inevitable i natural el fet de la desigualtat. A l'escola ha passat una cosa similar, es reconeixen les reivindicacions feministes com a justes, però s'educa des dels discursos i no des de les pràctiques, ja que es fa un discurs teòric que les pràctiques neguen. També s'ensenya que els drets aconseguits són irreversibles, que no es poden eliminar, però la realitat mostra just el contrari, que les coses sempre poden anar a pitjor. Així, només ens hem de fixar en el fenomen «manadas» i la manera d'abordar-lo per part de la premsa i la judicatura. En resum, el discurs sobre la igualtat s'ha normalitzat, de tal manera que encara que es gesticule exageradament de cara a la galeria, la realitat és que s'accepten com a inevitables les desigualtats reals que ens travessen.

Amb l'ensenyament de les TIC ha passat una cosa semblant, puix hem passat d'una reivindicació transformadora de les TIC en l'àmbit de l'educació en el primer decenni de segle a una acceptació acrítica i una utilització reproductora a l'aula. S'ha naturalitzat el fenomen TIC que, de fet, ha deixat de ser nou i ha esdevingut quotidià. Però això implica un problema similar al que passa amb l'educació per la igualtat, que es manté un discurs teòric sobre les virtualitats de les TIC per transformar l'educació i convertir-la en una educació crítica i preparada pel segle XXI, però es fa una pràctica a l'aula que repeteix esquemes i processos tradicionals i, a més, se'n fa una utilització acrítica. El professorat parla del poder transformador d'aquestes tecnologies, però la utilització a l'aula es redueix al PowerPoint, Youtube i els llibres en format digital. Fem, una altra vegada, una educació des dels discursos, i els neguem des de les pràctiques.

Al mateix temps acceptem com a inevitables les noves ferramentes digitals, i les convertim en imprescindibles i irreversibles, i creiem que el seu poder taumatúrgic transformarà l'educació per elles mateixes. Però l'educació pot retrocedir, pot fer-se menys igualitària i més diferenciadora, amb ferramentes digitals o sense.

Per tant, hem acabat acceptant les TIC com un element «natural», imparcial, objectiu, com una simple eina que no influeix en el model educatiu, que no acumula

els vicis i costums que dificulten una educació emancipadora. Aquesta normalització amaga la instrumentalització mercantilista que s'ha produït en el mitjà digital; la compra de dades personals, els estereotips que transmeten els algorismes ocults i la seua influència en la presa de decisions i les discriminacions que s'amaguen en el revers de les aplicacions més descarregades.

Al mateix temps, es produeix un fenomen contrari, la demonització de l'ús del mòbil per part dels adolescents. Des d'una postura de superioritat engolada es mira els adolescents com una mena d'éssers incapaços d'utilitzar de la manera correcta, ideal i ortodoxa, els aparells que tenen a les mans. Se'ls acusa de superficials, de banals i de malintencionats, perquè sembla que només els usen per practicar coses com *ciberbullying*, *sexpreading*, *grooming* i tota una sèrie d'addiccions que acaben dominant la voluntat de les joves generacions. Primer se sembla el pànic entre els pares i mares preocupats pels perills que esperen els seus fills i filles dins d'una andròmina de 5 polzades i escaig, i després s'educa des de l'excepcionalitat que implica combatre una situació que afecta una proporció baixa de la població adolescent, però que es generalitza de manera inconscient. El resultat és la prohibició dels mòbils a les escoles, com ha fet França i fan molts centres educatius a casa nostra, la magnificació de successos puntuals com els anomenats abans i la difusió d'una mena de manual restrictiu de l'ús dels terminals. Per contra, el consell escolar català ha difós un manual de recomanacions que busca la integració didàctica de les tecnologies mòbils, en una línia molt més assenyada i educativa.

Adonem-nos de l'argumentació i de les conclusions, perquè són perverses. D'una banda, les noves TIC són magnífiques, serveixen per educar en una mena de paradís d'alumnat ultramotivat i àvid de descobrir un saber ocult i salvador, però de l'altra, un jovent eixelebrat, inculte i desinteressat utilitza aquests mitjans per assetjar i ofendre. La conclusió? L'estat d'excepció, o l'excepcionalitat d'una educació que es construeix des de la sospita de la incapacitat dels subjectes que hem d'educar. És una mena de retroil·lustració, o il·lustració a la inversa en la qual la humanitat ha tornat a una minoria d'edat culpable. Eduquem en TIC com si tots els usuaris foren assetjadors o tecnodependents, i això implica una restricció i una repressió efectiva. És com si prohibirem conduir a tota la població perquè una part provoca accidents de trànsit.

Els problemes s'han de solucionar des d'una intervenció selectiva i efectiva, però no s'eviten amb remeis vagues, indiscriminats i generals. Quan es detecten casos de *ciberbullying*, cal tallar-los de soca-rel, si es produeix *grooming* hem d'habilitar mecanismes de detecció i protecció, i el mateix amb el *sexpreading*, s'ha d'educar per tal d'impedir-lo i fer-lo impopular. Hem d'educar en positiu,

s'ha d'ensenyar amb les pràctiques preventives i respectuoses, crear mecanismes de prevenció per a les males pràctiques i estar atents per tal de detectar-les i tallar-les. L'educació de l'excepcionalitat que s'ha generalitzat als centres educatius no és més que una estratègia de censura i repressió, que té por de la llibertat i el caràcter incontrolable que tenen els mòbils i que només aconsegueix l'efecte contrari al que suposadament buscava; abandonar els joves usuaris dels mòbils a l'interès de les plataformes tecnològiques, mentre s'educa en un moralisme hipòcrita i ineficaç.

Però el sistema s'esfilagarsa per les vores, pels marges, per la diversitat real que es produeix a la vista de tothom. I mentre, les TIC han passat a formar part dels instruments que utilitza el poder per tal de reproduir-se, per tal de mantenir les coses igual, de canviar-ho tot per a que tot continue igual. És imprescindible començar pel principi, pels objectius educatius, pel tipus de societat que volem construir, pel model educatiu d'una societat que busque l'emancipació dels éssers humans.

Necessitem, per tant, una reflexió crítica per part de l'escola sobre els mitjans TIC que s'hi utilitzen. I la necessitem perquè l'alumnat que ompli les aules és usuari d'aquests mitjans i demanda una formació integral sobre el seu ús, no només tècnicament sinó, sobretot, crítica. Si no fem aquesta reflexió a l'aula, pocs espais de reflexió queden oberts a la societat de la comunicació que abasten tota la ciutadania. Tots passen per l'escola, i per això aquest és l'àmbit ideal de la formació general que estimule la sospita, el dubte i la consciència personal.

Però, a més d'aquest aspecte, no podem oblidar que l'alumnat de hui desenvoluparà l'enginyeria, l'arquitectura, la matemàtica i la programació de demà. Si volem fer-nos conscients dels biaixos de gènere, de les discriminacions racials, nacionals, lingüístiques que acumulem en les motxilles personals, necessitem educar des d'aquesta perspectiva integral, perquè és l'única manera de no reproduir-los després, de manera acrítica, en els algorismes, aplicacions i continguts que haurèrem de generar.

L'aula és un espai de diàleg, d'investigació i de reflexió imprescindible. Si som capaços d'incloure-hi la reflexió sobre el món de la vida digital en el qual viuen els nostres joves, si sabem fer-ho de manera activa, col·laborativa i significativa, adaptada a les diferents individualitats però comuna en els mínims imprescindibles, si som capaços de fer això, l'aula participativa en el context d'una escola flexible i adaptada als canvis, innovadora i atrevida, es pot convertir en la manera d'embarcar unes costures que s'adaptin a les necessitats del segle XXI.

Però, com fer aquesta faena? Com cosir els fils que s'esfilagarsen de manera preocupant? L'única manera passa per introduir a l'aula el mòbil i les aplicacions, jocs i plataformes que el jovent utilitza en la vida quotidiana. L'educació ha de partir de la realitat vital de l'alumnat i aquesta realitat és virtual. S'ha de partir des del respecte a les maneres i hàbits d'ús, no des de la moralitat sancionadora. No pretenem canviar els seus costums d'ús, sinó acompanyar-los en el seu creixement.

Per això només podem educar des de la comprensió i l'empatia amb l'alumnat. Hem d'acompanyar, mediar i orientar l'alumnat en el seu camí de formació personal. Acompanyar perquè d'aquesta manera obrim vies de diàleg i comunicació, compartim sabers i pràctiques, i generem un procés educatiu interactiu i bidireccional. Mediar perquè la mediació educativa és la manera d'enriquir les representacions simbòliques que les diferents generacions necessiten per comprendre el seu món. A més, si oferim eines conceptuals crítiques per a l'anàlisi d'un ús quotidià de la tecnologia, posem al seu abast les habilitats i recursos de què disposem i que poden servir per enriquir els productes culturals que es generen. I, per últim, orientar i orientar-se, perquè el desconcert de la societat postmoderna implica les diferents generacions i no és sols privatiu del jovent, orientar és reflexionar, mirar més enllà, repensar les pràctiques quotidianes que fem de manera natural.

I aquestes tres receptes bàsics, acompanyar, mediar i orientar, es poden concretar en un ús didàctic de les xarxes socials i les tecnologies mòbils en general, sempre que s'introduïsquen a l'aula. Com fer-ho? Doncs, per exemple, si ens trobem en una aplicació de frases curtes, practiquem la redacció concisa, treballem l'expressió rotunda d'idees, la discussió breu dels arguments i la traducció dels pensaments a la pantalla. Si hem de fer fotos, enquadrem-les, ajustem el color, enfoquem amb claredat, busquem un punt de mira desconegut. I si es tracta d'afegir emoticones o etiquetes, fem-ho amb un sentit, en una direcció volguda, com un vehicle d'expressió personal. Si s'han d'enregistrar vídeos, ho podem fer amb guió, amb una intencionalitat conscient, amb un muntatge elaborat. Si l'aplicació utilitza missatges anònims, entrem-hi sense por, es poden dir moltes coses boniques des de l'anonimat. I si del que es tracta és de cantar, coneixem moltes cançons interessants, melodies seductores i lletres motivadores que podem interpretar.

I així, podem continuar en l'estel del que l'evolució digital ens porte a les mans en forma d'avís sonor o alerta visual. L'escola no és el lloc des d'on es dirigeixen les innovacions tecnològiques que funcionen seguint els seus propis patrons econòmics, polítics, socials... però sí que podem preparar el jovent perquè interactue amb aquestes innovacions de manera personal i pròpia.

No ens en queda altra, hem de ser conscients de la nostra funció social i actuar en conseqüència. El nostre poder és limitat, però efectiu i no podem menysprear-lo ni abandonar-lo. No podem oblidar que nosaltres, els ensenyants, som com l'òliba de Minerva, que alça el vol al capvespre, com deia Hegel respecte de la filosofia.

El mercat seguirà buscant el guany econòmic sense massa remordiments, i els poders buscaran controlar un mitjà que se'ls escapa de les mans. Nosaltres, els educadors, només podem estar amb la ciutadania de la qual formem part, però de la qual som uns agents d'innovació especials. Hem d'aprofitar les innovacions del mercat, perquè acaben imposant-se i perquè la seua influència s'estén de manera imparabile. Però podem revertir-les, podem mirar-los el revers, podem aprofitar-les amb una intencionalitat educativa i crítica. Si tenim clars els objectius emancipadors de l'educació, hem de posar en marxa els mitjans per aconseguir-los, i aquests passen per accions decidides en favor de la llibertat d'expressió i la consciència crítica. Potser aquesta acció siga minúscula, inapreciable, impotent en un context de domini mercantilista i interessat, però no és ineficaç, perquè l'educació té un poder especial, és com una llavor que germina amb el temps, i nosaltres no podem deixar de plantar-la. La decisió de germinar serà seua.

I si aquesta actuació té dificultats per a generalitzar-se, si és complicat institucionalitzar-la, perquè els poders educatius no n'estan interessats, només ens queda la «resistència», la «guerrilla educativa» en el sentit que planteja Marina Garcés per a la filosofia.

«On hi ha poder, hi ha resistència», deia Michel Foucault. Doncs bé, la nostra missió és bastir resistències a través de la desobediència a ordres immorals, de la insubmissió a una legislació il·legítima, del desafiament i l'atreuiment del pensar diferent i, fins i tot, del boicot i sabotatge a determinats mecanismes d'opressió que estan construïts com una teranyina que ens enganxa i ens impedeix pensar. I si aquestes actuacions s'han de fer de manera fragmentària, temporal o puntual, això no implica un entrebanc insalvable. Generar espais de vida en els marges del sistema és la manera com els moviments populars s'enfronten a un poder aclaparador. La guerra no és una bona estratègia quan l'oponent és un gegant; la guerrilla és l'autodefensa dels dèbils. ☪